

Valerio Severino – Nagy Andrea – Varsányi Orsolya (szerk.):

*Az elysioni aszfodéloszok közt.
Kerényi Károly és Angelo Brelich levelezése 1935–1959*

(BUDAPEST, L'HARMATTAN KIADÓ, 2020)

Fontos munkát tart kezében az olvasó. Ez nemcsak a manapság ritkaságszámba menő fordítói erőfeszítéseknek köszönhető és a három szerkesztő kiemelkedő munkájának, hanem annak a ténynek is, hogy a Kerényi–Brelich-levelezés kiadásával egy tudománytörténeti jelentőségű kötet született. A tudományos mű egyszerre állít emléket a magyar ókortudomány fénykorának és a magyar vallástudomány két nemzetközi híru tudósának, emellett a kötet megjelenése fölött sokáig örökdő Szilágyi János György és Barella-Kerényi Lucia emléke előtt is tiszteleg. A magyar kiadás majdnem egy évtizeddel követi az olasz eredetit, amelyet Andrea Alessandri szerkesztett (*Tra gli asfodeli dell'Elisio. Carteggio 1935–1959*. Editori Riuniti, 2011).

A kötet három fő részre oszlik: az első részben Marcello Massenzio és Valerio Severino – Angelo Brelich olaszországi örökségének és családi hagyatékának kutatói és az olasz vallástudomány kiváló ismerői – negyvenöt oldalon át ismertetik a levelezés felfedezésének körülményeit és főbb sajátosságait, historiográfiai jelentőségét. A második fejezetben („Tanúságtételek”) a Kerényi-iskola tanítványai és közvetlen szellemi örökösei mutatják be négy tanulmányon keresztül Kerényi Károly és Angelo Brelich szakmai és baráti kapcsolatát, szövevényes útjukat és levelezésük jelentőségét. A harmadik fejezetben végül mintegy kétszáz oldalon át a két valláskutató 1935 és 1959, valamint 1972 és 1977 között keletkezett százöt levelét olvashatjuk kritikai lábjegyzetekkel és magyarázatokkal gazdagon ellátva. A levelezést névmutató zárja.

Marcello Massenzio előszavában röviden bemutatja a levelezés tudománytörténeti jelentőségét és rövid említést tesz – részletes elemzés nélkül – Kerényinek a Thomas Mann-nal, valamint Gustav Junggal folytatott levelezéséről. Az európai kultúra és tudomány ezen szellemóriásai nagy hatással voltak Kerényi munkásságára, és kiválóan jelzik azt, milyen tudományos kapcsolatrendszer forrása körbe a két világháború közötti Magyarország egyetemi, szellemi központjait. Kerényi iskolateremtő munkásságáról ugyan nem tesz említést, de Massenzio kiemeli a Mester karrier- és személyiségformáló hatását Tanítványaira. Az olasz kutató kiemeli: Brelich levelei szabadon szárnyaló és bensőséges szövegek, amelyekből sokkal

őszintébb és hübb kép rajzolódik ki a vívódó Brelichről és bonyodalmas szakmai kapcsolatáról Kerényivel, mint az 1979-ben, a halála után megjelent önéletrajzából. Massenzio elegánsan választotta ki azokat a leveleket a két valláskutató legintenzívebb és akkor még baráti levelezéséből (főleg 1946-ból), amelyek betekintést nyújtanak Kerényi modern mitográfusként kifejtett munkájába és Brelich szenvedélyes szakmai rajongásába, amelyet Kerényi iránt tanúsított karrierjének ebben a fázisában. A két tudós ezután egyre inkább eltávolodik egymástól, ami leginkább az 1950-es évek első felétől érzékelhető. Massenzio 1952-re vagy 1953-ra teszi a szakmai kapcsolatukban keletkezett törés kezdetét, amelynek háttérében leginkább a két kutató eltérő vallástudományi módszertana (historizmus kontra funkcionalizmus) húzódik meg.

Valerio Severino előtanulmányában bemutatja a levelezés felkutatásának történetét. A százöt levél 1998-ban a Kerényi-hagyaték részeként került a Marbach am Neckar-i Levéltárba. Az olasz kiadáshoz képest hét új, eddig ismeretlen levél is bővíti a magyar nyelvű kötetet, amelyet Kerényi Magda váltott Brelich-hel az 1970-es években. Bevezetőjében Severino külön megemlíti Kerényi rendkívül gazdag és kiterjedt levelezésének két további, eddig még feldolgozatlan részét, Mario Brelich (Angelo testvére) és Kerényi Magda (a vallástudós feleségének) majdnem negyven éven át tartó levelezését. Míg Mario Brelich hagyatékát részben a Deutsches Literaturarchiv őrzi, addig Kerényi Magda levelezése a Pécsi Tudományegyetem Könyvtárában található. A Brelich-levelezés kutatását Severino 2018-ban kezdte el, nagyrészt Petra Brelich-nek, a hagyaték örökösének és gondozójának köszönhetően. Severino rövid bevezetőjéből egyértelműen kitűnik, hogy az itt közölt dokumentumok csak egy töredékét képezik a még feldolgozatlan hagyatékknak, és Brelich magyarországi kapcsolatainak történeti kontextualizálása, részletes elemzése még további munkát igényel.

Cornelia Isler-Kerényi tanulmánya nagyban követi a 2013-ban közölt Kerényi-biográfiáját, amely a Karsai György és Klaniczay Gábor által szerkesztett kötetben jelent meg. A rövid fejezet a részleteket mellőzve, tárgyyszerűen mutatja be Kerényi Károly életének kronológiáját és főbb állomásait, hangsúlyozva a nagy ókortörténész és valláskutató Magyarországhoz fűződő viszonyának metamorfózisát. A Kerényi–Magyarország „páros” bonyolult kapcsolatának ábrázolása nemcsak a nagy tudós fejlődését, de szakmai evolúcióját és kutatói átalakulását, személyes kapcsolatainak változását is tükrözi. Cornelia Isler-Kerényi összefoglalójából is rácsodálkozhatunk Kerényi rendkívül gazdag szakmai kapcsolatrendszerére és baráti szálaira, amelyek valóban jellemezték a *religio academici*, a tudományt vallásos áhítattal, odaadással és szenvedéllyel ápoló és megélő tudós életét. A szerző nyers őszinteséggel és lehegerlő szabadsággal írja le: Kerényi és Brelich konfliktusa a marxista-materialista vallásfelfogás téziséből indult ki, ahol az irracionális jelenség racionális kutatása volt a tét. Cornelia Isler-Kerényi idézi Kerényi Károly egyik

mondatát, amely talán a legjobban kifejezi a Kerényi–Brelich konfliktus lényegét: „egy jelenség irracionális jellege a lehető legkisebb mértékben sem befolyásolhatja az arra irányuló racionális kutatást, és fordítva, azaz a racionális kutatásnak nem szabad arra törekednie, hogy a jelenség irracionális jellegét megsemmisítse” (57).

Néhai Szilágyi János György bevezető tanulmánya értelemszerűen a profesz-szor régebbi írásainak összegzését tartalmazza, amely először olasz nyelven jelent meg 2011-ben. Az utolsó Kerényi-tanítvány és az etruszkológia nemzetközi hírű alakja a magyar ókortudomány lelkiismereteként hordozta a nemzetköziséget, az ókortudomány egyetemességét megtestesítő és képviselő Kerényi örökségét, szellemiségét pedig a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteménye és az akoré épült szakmai iskola révén óvta meg. Szilágyi kendőzetlenül, a magyar ókortudomány akkori doyenjeként, de a hozzá illő csendes szerénységgel és a tudomány iránti tárgyilagos áhítattal mutatja be a Kerényi és Brelich közötti szakmai vita leginkább eltérő iskolákra visszavezethető lényegét. Míg Kerényi a német klasszika-filológia XIX. század végi, pozitivista hagyományainak örököse és továbbfejlesztője (melyekben Szilágyi maga is jártas volt), addig Brelich már egy fellazultabb ókortudományos fejlődés és iskola tanítványa, egy „másik generáció” tagja, ahogy azt Szilágyi megjegyzi (66–67). Szilágyi ugyan részletesen bemutatja a két nagy tudós szakmai fejlődésének főbb állomásait, de nem tér ki pontosan az elválás, a konfliktus eredetére, részletes elemzésére, amely fontos alfejezete lehetett volna értékes tanulmányának. Szilágyi röviden megemlíti ugyanakkor, hogy a Kerényi–Brelich eltávolodás komplex, nehezen körvonalazható jelenség volt, melynek ma már több oka is ismert. Az egyik ok a két tudós személyiségében keresendő: Kerényi soha nem talált otthonra Svájcban, Brelich viszont Rómában meglelte nyugalmát. Kerényi imádott kirándulni – még a budai hegyekben kezdte, ahogy Devecseri gyönyörű leírásaiból ismerjük –, míg Brelich sokkal inkább városi tudós volt. De a kettejük közötti nagy különbség például abból is érzékelhető, hogy amíg Brelich az irodalmi források egyeduralmát vallja, addig Kerényi a holisztikus, tárgyakat és irodalmi forrásokat egyenrangúnak tekintő módszertant követi. Alig tagadható, hogy az azóta már az elysioni mezőkön Mesteréhez távozott Szilágyi János György maga is ezt az egyetemes ókortörténeti hagyományt követte, ahol az irodalmi és tárgyi források egyenrangúan fontosak, és az „érzéki hagyomány” részei.

Szilágyi tanulmányát a kötet megjelenését megelőzően elhunyt Lucia Barella-Kerényi által Kerényi Magdáról, a nagy tudós feleségéről írt rövid emlékezés követi. Kerényi Magda műfordítói és irodalomtörténeti jelentőségű, a Kerényi-hagyaték gondozásában kulcsszerepet játszó munkássága kétségtelenül egy részletesebb tanulmányt érdemelne. Hoppál Mihály rövid bevezetőben foglalja össze a magyar kiadás megjelenésének körülményeit, igaz, egy külön bekezdést szentel Kerényi mitológéma-fogalmának. A fogalom 1946 utáni történetét elemezve be-

mutatja, hogy az mind a francia, mind az orosz filozófiai és társadalomtudományi iskolákban meghonosodott az 1950-es években.

A kötet ezt követően százkilencven oldalon át (81–270) mutatja be részletesen Kerényi és Brelich levelezését. Nagy Andrea a levelek átírásának nyelvészeti jellegzetességeit ismerteti, majd azt is megemlíti, hogy a leveleket meghagyták az eredeti formájukban, tehát azok kötetben közölt változatát nem a jelenlegi helyesírási szabályokhoz alakították. Az első levél a 22 éves Brelich szakdolgozatának befejezésekor kelt 1935-ben. Minden levélhez számos lábjegyzet készült, amelyek hol a levél egy témájához adnak magyarázatot, hol a levélben szereplő irodalmi, tudományos műveket, személyeket vagy eseményeket helyezik történeti kontextusba, de a jegyzetek esetenként még bibliográfiai utalásokkal is gazdagodnak. Az első levelet nyolc év szünet követi, majd 1943-ban folytatódik a levelezés, immár háborús kontextusban. Egy rövid lábjegyzet magyarázza Brelich csodával határos módon történt megmenekülését és fogságát a háború idején. A lábjegyzetek azért is hasznosak, mert idézik Brelich magyarországi tartózkodásának és magyar nyelven megjelent vallástörténeti munkáinak címeit is. Brelich bibliográfiájának összefoglalása a kötet végén talán hasznos forrás lett volna az olvasó számára, de remélhetőleg egy részletes biográfia ezt is pótolja a közeljövőben.

Brelich szakmai és emberi vívódásainak már az 1950-es években is egyértelmű jelei mutatkoztak. Erről olvashatunk a 244. oldal 338. lábjegyzetében, amely röviden bemutatja Brelich és Pettazzoni kapcsolatának romlását. Kerényi 1956. szeptember 10-i levelében kettejük konfliktusának (egyik) fontos eredőjére derül fény: Brelich „németesnek” és „romantikusnak” nevezte Kerényit egy kritikájában, amelyet az intellektuális nárcizmusáról híres Kerényi személyes sértésként élt meg. Ezt a levelet két év szünet követi, miután 1958-ban Brelich szinte könyörög az egykori mestere válaszáért. Ezt követően a levelezés már száraz stílusú, érzelmektől, baráti megjegyzésektől és családi anekdotáktól mentes, néha telegrafikus jellegű. Brelich örömmel közli ugyanakkor Kerényivel, hogy 1958 őszén megkapta a Római Egyetem vallástörténeti tanszékének vezetését. Kerényi 1958. december 8-án írt válaszeleveléből kitűnik, hogy a nagy tudós a Lukács György-féle szellemi és ideológiai megsemmisítést követően – habár hangsúlyozza, hogy ő soha nem „pszichológiai” jellemvonások szerint ítél embereket – személyes undort érez a kommunista értelmiség iránt (elsősorban Palmiro Togliattira utal levelében). Kerényi levele itt méltatlan hangvétellű, csípős, néhol személyeskedő, ami egyértelműen jelzi, hogy a Kerényi–Brelich-konfliktus elsősorban politikai szimpátiák és apátiák miatt mélyült el.

1959-et követően a két nagy tudós levelezése elhal, legalábbis az eddig felkutatott források erre utalnak. 1964-ben vélhetően találkoztak még az IAHR-konferencián, de sajnálatos módon Brelich újabb levelet csak jóval később, 1972-ben küldött, akkor, amikor már üdvözlésében a súlyosan beteg Kerényiért aggódott. Innen

indul Brelich és Kerényi Magda érzelmekkel gazdag, valódi barátságot tükröző levelezése, amely szinte feloldani igyekszik Kerényi Károly halála órájáig tartó macacs hidegségét („intransigentiáját” – ahogy felesége fogalmazott, 273). A köztük zajló levelezés drasztikusan, irodalmian, drámaian végződik. Ezt tükrözi, ahogy a betegeskedő, több műtéten átesett Brelich 1976-ban a perspektívák hiányáról ír Kerényi Magdának. A következő levelet már Brelich öccse, Mario írja, amelyben tudatja Kerényi özvegyével, hogy Angelo Brelich 1977. szeptember 30-án önkézzel vetett véget életének. A nagy tudós emberi vívódásairól a kötet nem értekezik, habár arról életrajzában néhány sorban Brelich említést tett.

A kötet részletes névmutatóval zárul, ugyanakkor a korabeli fényképek és illusztrációk tekintetében rendkívül szegényesnek mondható, csak egyetlen levél fotóját találjuk meg a könyvben és egy másik fényképet a kötéstáblán, amely a Kerényi–Brelich párost ábrázolja a görög mítoszokat idéző homályban és napfényben úszva, felidézve a két nagy gondolkodó és vallástudós egykori barátságát.

Valerio Severino, Nagy Andrea és Varsányi Orsolya, valamint a fordításban még segédkező Polgári Zsuzsanna a kötet megjelentetésével hatalmas munkát végeztek, és rendkívül fontos adalékokkal szolgáltak a két, monográfiát érdemlő vallástudós életének kutatásához. A könyvben idézett Kerényi-hagyaték (levelezése, munkái, feleségének gazdag munkássága) és Brelich-hagyaték (önéletrajza, naplója az 1940-es évekből, levelei, testvérének levelei) méretéből és jelentőségéből fakadóan is egyértelmű számunkra, hogy ez a kötet csak egy hosszú kutatás és életút-elemzés kezdete, amelyet remélhetőleg a kötet szerkesztői és közreadói a jövőben folytatni fognak. Az elysioni aszfodéloszok között bort iszogató és Hélioszt csodáló nagy szellemek pedig bizonyára örvendenének a folytatásnak.

Szabó Csaba